

NOVÁ PRÁVNÍ ÚPRAVA VYUŽÍVÁNÍ GENETICKÝCH ZDROJŮ V EU A V ČR*

JIŘÍ ZICHA

Abstract: **The New Legal Regulation of the Utilisation of Genetic Resources in the EU and Czech Republic**

The main international instrument providing a general framework for the conservation and sustainable use of biological diversity is the Convention on Biological Diversity. The Nagoya Protocol which was adopted in October 2010 by the Parties to the Convention further elaborates upon the general rules of the Convention on access to genetic resources and sharing of monetary and non-monetary benefits arising from their utilisation. In accordance with Council Decision 2014/283/EU, the Nagoya Protocol was approved on behalf of the European Union, and at the same time was adopted the Regulation (EU) No 511/2014 of the European Parliament and of the Council on compliance measures for users from the Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and the Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from their Utilization in the Union. This article analyses main aspects of these pieces of legislation and further pays attention to the current state and legal framework of utilisation of genetic resources in the Czech Republic, particularly in nature (*in situ*) and in zoological and botanical gardens (*ex situ*).

Key words: biological diversity, genetic resources, access and benefit-sharing, prior informed consent, mutually agreed terms

Klíčová slova: biologická rozmanitost, genetické zdroje, přístup a sdílení přínosů, předběžný informovaný souhlas, vzájemně schválené podmínky

ÚMLUVA O BIOLOGICKÉ ROZMANITOSTI A NAGOJSKÝ PROTOKOL

Úmluva o biologické rozmanitosti (*Convention on Biological Diversity*, dále též „Úmluva“ či „CBD“) byla schválena dne 22. 5. 1992 v Nairobi, zástupci tehdejšího Evropského hospodářského společenství i Československa podepsali CBD v červnu 1992 na Summitu Země v Rio de Janeiro a CBD vstoupila v platnost dne 29. 12. 1993.¹ Úmlu-

* V tomto příspěvku jsou využity informace z Analýzy dopadů Nagojského protokolu na platnou vnitrostátní legislativu, kterou autor příspěvku zpracoval v roce 2011. Zpracování analýzy bylo financováno z prostředků Ministerstva životního prostředí ČR vyčleněných na implementaci závazků plynoucích z členství ČR v mnohostranných environmentálních smlouvách.

¹ Dne 25. 10. 1993 bylo přijato Rozhodnutí Rady 93/626/EHS o uzavření Úmluvy o biologické rozmanitosti. Pro Českou republiku vstoupila Úmluva v platnost dne 3. 3. 1994 a byla zveřejněna ve Sbírce zákonů jako Sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 134/1999 Sb.

va, mezi jejíž smluvní strany patří 194 států světa, ve svém článku 1 uvádí tři základní cíle: 1. ochranu biologické rozmanitosti, 2. její udržitelné využívání a 3. spravedlivé a rovnocenné rozdělování přínosů plynoucích z využívání genetických zdrojů.

Přístup ke genetickým zdrojům a rozdělování přínosů z nich (*access and benefit-sharing*, ABS) rámcově upravuje článek 15 CBD, který je úzce provázán (kromě již zmíněného článku 1) s článkem 2, který obsahuje definice pojmů, s články 16 a 19, týkajícími se převodu technologií a zacházení a rozdělování přínosů z biotechnologií, články 20 a 21 týkajícími se finančních zdrojů a mechanismů, a v neposlední řadě s článkem 8, písm. j), stanovícím jednak závazek respektovat, chránit a udržovat poznatky, inovace a postupy domorodých a místních společenství, a dále závazek využívat tyto poznatky, inovace a postupy pouze se souhlasem a zapojením jejich vlastníků, včetně spravedlivého rozdělení zisku z jejich využívání. Problematika ABS souvisí také s článkem 10, písm. c) CBD, podle něhož má každá smluvní strana, pokud je to možné, chránit a stimulovat vžitě způsoby využívání biologických zdrojů v souladu s tradičními kulturními postupy, které jsou slučitelné s požadavky jejich ochrany nebo trvalého využívání.

Genetickými zdroji se podle článku 2 CBD rozumí „genetický materiál skutečné nebo potenciální hodnoty“. Pod tuto definici tak spadají organismy nebo jejich části obsahující DNA, tzn. rostliny, zvířata, houby, bakterie, prvoci či viry, dále materiál jako zárodečná plazma, krev, embrya, vajíčka či pouhé buňky. Genetickými zdroji ve smyslu CBD naproti tomu nejsou např. pryskyřice či olej, jelikož neobsahují genetický materiál, tedy funkční jednotky dědičnosti. Již na CBD COP 2 v Jakartě v roce 1995 bylo přijato rozhodnutí II/11, které potvrdilo, že do rámce CBD nejsou zahrnuty lidské genetické zdroje. Do genetických zdrojů ve smyslu CBD také nepatří biologický materiál typu dříví, kožešin, potravin a jakýchkoliv výrobků či komodit, které se nepoužívají za účelem dalšího využití jejich genetické podstaty.

Pokud jde o samotný článek 15 CBD, v jeho odstavci 1 je zakotvena – s odkazem na suverénní právo států na jejich přírodní zdroje, deklarované v preambuli CBD – pravomoc národních vlád a národní legislativy stanovit podmínky přístupu (*access*) ke genetickým zdrojům, přičemž odstavec 2 tuto pravomoc usměrňuje stanovením závazku smluvních stran snažit se o usnadnění takového přístupu. Smluvní strany přítom mohou podle odstavce 5 využít institut předchozího kvalifikovaného souhlasu (*prior informed consent*, PIC),² tedy jisté formy veřejnoprávního aktu. Mezi poskytovatelem a odběratelem genetického zdroje má podle odstavce 4 dojít k přijetí vzájemně schválených podmínek (*mutually agreed terms*, MAT), tedy k uzavření soukromoprávní smlouvy, v jejímž rámci má být podle odstavce 7 také ošetřeno spravedlivé a rovnoprávné rozdělení výsledků výzkumu a vývoje, a také zisku vyplývajícího z komerčního a jiného využití genetických zdrojů (*benefit-sharing*). Dalším závazkem smluvních stran podle odstavce 7 je přijetí vhodných legislativních, administrativních a politických opatření v souladu s články 16 a 19 (tedy pro převod technologií a přístup k nim a zacházení a rozdělování

² Oproti oficiálnímu českému překladu CBD je význam anglického originálu spíše „předchozí informovaný souhlas“. Základem PIC se stala rezoluce Valného shromáždění OSN 37/137 (1983). Jedná se o institut zavedený i v jiných mezinárodních úmluvách, týkajících se zejména nebezpečných substancí (pesticidů, chemických látek, nebezpečných odpadů, GMO), u nichž se ale týká jejich dovozu, zatímco v případě ABS se má týkat vývozu genetického zdroje.

přínosů z biotechnologií), a kde je to nezbytné také prostřednictvím finančního mechanismu vytvořeného články 20 a 21. Odstavec 6 pak doplňuje, že smluvní strany by se měly snažit o rozvinutí a provádění vědeckého výzkumu, založeného na genetických zdrojích poskytnutých jinými smluvními stranami, s plnou účastí těchto stran a pokud možno v zemi původu genetických zdrojů.

Zřejmě od samého přijetí CBD bylo evidentní, že s ohledem na komplexnost a význam problematiky ABS budou nezbytná další jednání o zpřesnění a podrobnějším rozvedení jeho mezinárodním režimu. To bylo potvrzeno v roce 2000 rozhodnutím V/26, které přijala konference smluvních stran (*Conference of the Parties, COP*) CBD, a kterým byla zřízena Otevřená Ad-hoc pracovní skupina pro problematiku ABS (*Ad Hoc Open-Ended Working Group On Access And Benefit-sharing, ABS WG*), složená ze zástupců smluvních stran, přičemž jednání se účastnili rovněž zástupci mezivládních i nevládních organizací, průmyslu, vědeckých institucí a domorodých obyvatel. Prvním hmatatelným výsledkem práce ABS WG se staly tzv. Bonnské směrnice,³ jejichž návrh byl připraven v říjnu 2001 v tomto německém městě a následně v dubnu 2002 schválen rozhodnutím CBD COP VI/24. Jednalo se o dokument *soft law*, který měl přispět k rozvoji legislativních, administrativních a koncepčních opatření týkajících se ABS. Zejména ze strany rozvojových a tzv. megadiverzitních zemí nicméně pokračoval tlak na přijetí právně závazného nástroje, tedy protokolu k CBD. Důvodem byla skutečnost, že právě tyto země stále patří mezi nejčastější poskytovatele genetických zdrojů pro komerční a výzkumné účely a argumentují mnoha případy, kdy došlo ke „krádeži“ genetických či biologických zdrojů spadajících do jejich jurisdikce za účelem komerčního využití jinými zeměmi, a to bez jakéhokoliv zpětného sdílení zisků v případě komerčně úspěšných projektů, tedy k tzv. biopirátství.⁴ Na zasedání CBD COP 10, které se konalo v říjnu roku 2010 v japonské Nagoji tak došlo k přijetí Nagojského protokolu o přístupu ke genetickým zdrojům a spravedlivém a rovnocenném sdílení přínosů plynoucích z jejich využívání k Úmluvě o biologické rozmanitosti (*Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and the Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from their Utilization to the Convention on Biological Diversity*, dále též „Nagojský protokol“, „Protokol“ či „NP“).⁵ Podle jeho článku 1 je jeho cílem „spravedlivé a rovnocenné rozdělení přínosů plynoucích z využívání genetických zdrojů, včetně odpovídajícího přístupu ke genetickým zdrojům a odpovídajícího předávání příslušných technologií, při zohlednění všech práv na tyto zdroje a technologie, a včetně odpovídajících způsobů financování, což přispívá k ochraně biodiverzity a trvale udržitelnému způsobu využívání jejich složek“. Evropská unie i Česká republika podepsaly Nagojský protokol dne 23. 6. 2011. Poté, co došlo k jeho ratifikaci či jiné formě přijetí ve více než 50 státech, vstoupil dne 12. 10. 2014 v platnost.⁶

³ Bonn Guidelines on Access to Genetic Resources and the Fair and Equitable Sharing of the Benefits Arising from their Utilization, Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 2002.

⁴ Podrobněji k dalšímu vývoji a hlavním sporným otázkám vyjednávání Nagojského protokolu viz ZICHA, J.: Právní problematika ochrany biodiverzity. *České právo životního prostředí*, 2011, sv. 29, s. 126–129.

⁵ Oficiálním datem přijetí Nagojského protokolu je 29. 10. 2010, ve skutečnosti došlo k přijetí až ve dvě hodiny ráno následujícího dne.

⁶ Blíže viz The Nagoya Protocol on Access and Benefit-sharing, <http://www.cbd.int/abs/>.

PŘÁVNÍ ÚPRAVA VYUŽÍVÁNÍ GENETICKÝCH ZDROJŮ V EU

Implementace Protokolu vyžaduje přijetí opatření na úrovni členských států i EU jako celku. Dne 4. 10. 2012 zveřejnila Evropská komise návrh nařízení Evropského parlamentu a Rady o přístupu ke genetickým zdrojům a spravedlivém a rovnocenném sdílení přínosů plynoucích z jejich využívání v Unii, tedy právního aktu, který se měl stát v případě přijetí bezprostředně závazný a přímo aplikovatelný ve všech členských státech. Návrh nařízení byl založen na kompetenci EU v oblasti životního prostředí podle článku 192 odst. 1 Smlouvy o fungování EU. K jeho přijetí a implementaci se EU zavázala v několika závěrech Rady EU a byl rovněž v souladu se schváleným Strategickým plánem Úmluvy o biologické rozmanitosti 2011–2020, který byl taktéž přijat v roce 2010 na CBD COP 10 v Nagoji. Společně s projednáváním návrhu nařízení probíhalo také projednávání přijetí samotného Protokolu.⁷ Po roce a půl trvající proceduře pak došlo k přijetí Rozhodnutí Rady ze dne 14. dubna 2014 o uzavření Nagojského protokolu o přístupu ke genetickým zdrojům a spravedlivém a rovnocenném rozdělení přínosů plynoucích z jejich využívání k Úmluvě o biologické rozmanitosti jménem Evropské unie, o dva dny později pak k přijetí Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) č. 511/2014 ze dne 16. dubna 2014 o opatřeních pro dodržování pravidel, která vyplývají z Nagojského protokolu o přístupu ke genetickým zdrojům a spravedlivém a rovnocenném sdílení přínosů plynoucích z jejich využívání, ze strany uživatelů v Unii. Rozhodnutí i nařízení byly publikovány dne 20. 5. 2014 v Úředním věstníku Evropské unie,⁸ přičemž rozhodnutí vstoupilo v platnost dnem přijetí a nařízení vstoupilo v platnost dvacátým dnem po tomto vyhlášení. Ovšem s výjimkou článků 4, 7 a 9 nařízení, které se mají použít až jeden rok poté, co vstoupil pro Unii v platnost Nagojský protokol, to znamená až ode dne 12. 10. 2015.

Podle svého článku 2 se nařízení vztahuje na genetické zdroje, na něž mají státy svrchané právo, a na tradiční znalosti související s genetickými zdroji, k nimž je uplatněn přístup po vstupu Nagojského protokolu v platnost pro Unii. Vztahuje se také na přínosy plynoucí z využívání těchto genetických zdrojů a tradičních znalostí souvisejících s genetickými zdroji. Nařízení se týká genetických zdrojů a tradičních znalostí souvisejících s genetickými zdroji, na něž se vztahují právní předpisy nebo regulační požadavky některé smluvní strany Nagojského protokolu týkající se přístupu a sdílení přínosů. Nevztahuje se však na genetické zdroje, u nichž jsou přístup a sdílení přínosů upraveny specializovanými mezinárodními nástroji, které jsou v souladu s cíli úmluvy a Nagojského protokolu a nejsou s nimi v rozporu. Nejvýznamnějším příkladem takového nástroje je Mezinárodní smlouva o rostlinných genetických zdrojích pro výživu a zemědělství (*International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture*, ITPGRFA), která byla přijata a je uplatňována pod patronací Světové organizace pro výživu a zemědělství.⁹ Nařízení dále uvádí, že jím nejsou dotčena pravidla členských

⁷ Harmonogram projednávání návrhu nařízení viz na [http://www.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2012/0278\(COD\)](http://www.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2012/0278(COD)), harmonogram projednávání přijetí Nagojského protokolu viz na [http://www.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2012/0279\(NLE\)](http://www.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2012/0279(NLE)).

⁸ Úřední věstník Evropské unie, L 150, 20. května 2014.

⁹ ITPGRFA byla přijata 3. 11. 2001 v Římě, v platnost vstoupila 29. 6. 2004, má 125 smluvních stran, v ČR byla vyhlášena pod č. 73/2004 Sb.m.s.; <http://www.planttreaty.org/>.

států týkající se přístupu ke genetickým zdrojům, na něž státy mají svrchovaná práva v mezích působnosti článku 15 CBD, a ustanovení členských států týkající se čl. 8 písm. j) CBD o tradičních znalostech souvisejících s genetickými zdroji. Článek 2 také uvádí, že nic v tomto nařízení nezavazuje členský stát k tomu, aby poskytl informace, o nichž se domnívá, že by jejich poskytnutí bylo v rozporu se zásadními zájmy jeho bezpečnosti.

Již bylo zmíněno, že při přijetí nařízení byla odložena účinnost tří jeho článků (4, 7 a 9). Tyto se týkají zajištění právního souladu (*compliance*), což je téma, které bylo předmětem dlouhého vyjednání během přípravy Nagojského protokolu, a stejně tak i během projednávání nařízení. V nařízení byl ve vztahu k této problematice využit institut náležité péče (*due diligence*), který se v unijní legislativě již uplatnil v oblasti regulace obchodu s dřevem¹⁰ a byl také předmětem výkladu Soudního dvora EU v kontextu daňových aspektů loterií a hazardu.¹¹ Článek 4 poměrně podrobně upravuje povinnosti uživatelů genetických zdrojů. Uživatelem se přitom rozumí fyzická nebo právnická osoba, která využívá genetické zdroje nebo tradiční znalosti související s genetickými zdroji. A využíváním genetických zdrojů se rozumí provádění výzkumu a vývoje v oblasti genetického nebo biochemického složení genetických zdrojů, a to i pomocí biotechnologií. Uživatelům je tedy uložena povinnost postupovat s náležitou péčí, aby se ujistili, že ke genetickým zdrojům a tradičním znalostem souvisejícím s genetickými zdroji, které využívají, byl uplatněn přístup v souladu s platnými právními předpisy nebo regulačními požadavky na přístup a sdílení přínosů, a že jsou na základě vzájemně dohodnutých podmínek spravedlivě a rovnocenně sdíleny přínosy, a to v souladu s veškerými platnými právními předpisy nebo regulačními požadavky. Genetické zdroje a tradiční znalosti související s genetickými zdroji lze předávat a využívat pouze v souladu se vzájemně dohodnutými podmínkami (tzn. MAT), pokud to vyžadují platné právní předpisy nebo regulační požadavky. Uživatelé dále mají povinnost získat, uchovat a předat dalším uživatelům mezinárodně uznávaný certifikát o shodě, jakož i informace o obsahu vzájemně dohodnutých podmínek, které mají význam pro následné užívatele. Pokud není žádný mezinárodně uznávaný certifikát o shodě k dispozici, mají uživatelé povinnost získat informace a příslušné dokumenty ohledně data, místa přístupu ke genetickým zdrojům nebo tradičním znalostem souvisejícím s genetickými zdroji a jejich popisu, a dále informace ohledně existence nebo neexistence práv a povinností týkajících se přístupu a sdílení přínosů, včetně práv a povinností týkajících se následných aplikací a uvedení na trh. Informace, které mají význam pro přístup a sdílení přínosů jsou uživatelé povinni uchovávat po dobu dvaceti let po skončení období využívání. Monitorování dodržování těchto pravidel uživateli je upraveno v článku 7 nařízení, který stanoví, že členské státy a Komise požádají všechny příjemce finančních prostředků na výzkum spojený s využíváním genetických zdrojů a tradičních znalostí

¹⁰ Prováděcí nařízení Komise (EU) č. 607/2012 ze dne 6. července 2012 o prováděcích pravidlech pro systém náležité péče a pro četnost a povahu kontrol kontrolních organizací podle nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) č. 995/2010, kterým se stanoví povinnosti hospodářských subjektů uvádějících na trh dřevo a dřevařské výrobky.

¹¹ Spojené věci C-259/10 a C-260/10: Rozsudek Soudního dvora ze dne 10. listopadu 2011, žádosti o rozhodnutí o předběžné otázce Court of Appeal (England & Wales) (Civil Division), Upper Tribunal (Tax and Chancery Chamber), Spojené království.

souvisejících s genetickými zdroji, aby prohlásili, že postupují s náležitou péčí v souladu s článkem 4. Ve fázi konečného vývoje produktu vyvinutého využíváním genetických zdrojů nebo tradičních znalostí souvisejících s těmito zdroji uživatelé učiní prohlášení, že splnili povinnosti podle článku 4 a zároveň předloží příslušné informace z mezinárodně uznávaného certifikátu o shodě, nebo informace požadované článkem 4 nařízení v případě neexistence certifikátu. Příslušné orgány členských států předají tyto informace do Informačního systému pro přístup a sdílení přínosů, zřízenému podle článku 14 Nagojského protokolu.¹² Příslušné orgány však mají věnovat náležitou pozornost zachování důvěrnosti obchodních a průmyslových informací, pokud je tato důvěrnost stanovena unijními nebo vnitrostátními právními předpisy za účelem ochrany oprávněných hospodářských zájmů, zejména pokud jde o určení genetických zdrojů a určení jejich využívání. Detailní úprava tohoto postupu bude ještě předmětem prováděcích aktů, které má Evropská komise k provedení článku 7 nařízení přijmout. Článek 9 nařízení je pak věnován kontrolám dodržování těchto pravidel uživateli. Členské státy mají zajistit, aby kontroly byly účinné, přiměřené a odrazující, a aby odhalovaly případy, kdy uživatelé nedodržují toto nařízení.

Za účelem usnadnění fungování režimu ABS článek 5 nařízení předpokládá vznik internetového registru sbírek genetických zdrojů v EU, který má vytvořit a spravovat Evropská komise. Aby mohla být sbírka nebo její část zařazena do registru, musí být prokazatelně schopna používat standardní postupy při výměně vzorků genetických zdrojů a souvisejících informací s jinými sbírkami a při poskytování vzorků genetických zdrojů a souvisejících informací třetím osobám za účelem jejich využívání v souladu s Úmluvou a Protokolem. Dále sbírka musí poskytovat genetické zdroje a související informace třetím osobám za účelem jejich využívání pouze s dokumentací prokazující, že přístup ke genetickým zdrojům a souvisejícím informacím byl uplatněn v souladu s platnými právními předpisy nebo s regulačními požadavky týkajícími se přístupu a sdílení přínosů a případně se vzájemně dohodnutými podmínkami. Sbírka také musí vést záznamy o všech vzorcích genetických zdrojů a souvisejících informacích poskytnutých třetím osobám za účelem jejich využívání, podle možnosti zavést nebo využívat jedinečné identifikátory u vzorků genetických zdrojů poskytnutých třetím osobám a používat vhodné nástroje ke sledování a monitorování výměn vzorků genetických zdrojů a souvisejících informací s jinými sbírkami. Příslušný členský stát zváží na žádost držitele sbírky v jeho jurisdikci zařazení dané sbírky nebo její části do registru. Poté, co ověří, že sbírka nebo její část splňuje stanovená kritéria, oznámí členský stát Komisi bez zbytečného prodlení název sbírky a kontaktní údaje dané sbírky a jejího držitele a typ sbírky. Komise takto získané informace neprodleně zařadí do registru. Členským státům je uloženo pravidelně ověřovat, zda každá sbírka nebo část sbírky spadající pod jejich jurisdikci, která je zařazena do registru, splňuje stanovená kritéria a případně sjednat opatření k nápravě. Pro uživatele je podstatné, že pokud získávají genetický zdroj ze sbírky, která je uvedena v registru, pohlíží se na ně jako na uživatele, kteří postupovali s náležitou péčí ve smyslu článku 4 nařízení.

---

¹² The Access and Benefit-sharing Clearing-house, <https://absch.cbd.int>.

Vedle zařazení do registru podle článku 5 jsou další možnosti usnadnění uplatňování režimu ABS tzv. osvědčené postupy předpokládáné článkem 8 nařízení. Ten stanoví, že sdružení uživatelů nebo jiné zúčastněné strany mohou Komisi předložit žádost o to, aby kombinace postupů, nástrojů nebo mechanismů, kterou vytvořily a na niž dohlížejí, byla uznána za osvědčený postup v souladu s požadavky tohoto nařízení. Žádost musí být podložena dokumentací a informacemi. V případě, že Komise rozhodne, že konkrétní kombinace postupů, nástrojů nebo mechanismů umožňuje uživateli, který ji účinně provádí, dodržovat povinnosti stanovené v člancích 4 a 7 nařízení, uzná ji jako osvědčený postup. Pokud by však existovaly důkazy o opakovaných nebo závažných případech, kdy uživatelé uplatňující osvědčený postup nedodržují své povinnosti, Komise nedostatky přezkoumá a případně uznání osvědčeného postupu zruší.

Ve vztahu k prosazování nařízení jako celku je významný také článek 11, který ukládá členským státům stanovit pravidla týkající se sankcí za porušení článků 4 a 7, a přijmou veškerá opatření nezbytná k zajištění jejich uplatňování. Stanovené sankce musí být účinné, přiměřené a odrazující. Členské státy mají oznámit Komisi, jakým způsobem uplatňování článku 11 zjistí, a to do 11. 6. 2015, respektive jí neprodleně oznámit jakékoli jejich následné změny.

PRÁVNÍ ÚPRAVA VYUŽÍVÁNÍ GENETICKÝCH ZDROJŮ V ČR

V České republice se genetické zdroje vyskytují v podmínkách *in situ*, tzn. ve volné přírodě, i v podmínkách *ex situ*, tzn. v kolekcích a jiných zařízeních typu genobank, v nichž jsou genetické zdroje uchovávány. Pokud jde o jejich využívání, dochází k němu zejména pro výživu a zemědělství, ve farmaceutickém, kosmetickém a biotechnologickém průmyslu, v lesnictví, v botanických a zoologických zahradách a v akademické sféře. Vzhledem k omezenému prostoru tohoto příspěvku se zaměřím pouze na vybrané oblasti této problematiky, a sice na genetické zdroje ve volné přírodě a v zoologických a botanických zahradách.

Pokud jde o genetické zdroje ve volné přírodě, vyznačuje se Česká republika i přes svou poměrně malou rozlohu velkým bohatstvím druhů rostlin a živočichů. To je dáno zejména její polohou na hranici několika biogeografických oblastí, ale také historickým a kulturním vývojem. Celkem bylo zaznamenáno více než 2700 druhů vyšších rostlin, 2400 druhů nižších rostlin, 50 000 druhů bezobratlých a asi 380 druhů obratlovců rozmnožujících se v ČR.¹³ Základním pramenem práva ochrany přírody je zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, ve znění pozdějších předpisů (ZOPK), který mimo jiné upravuje nástroje obecné a zvláštní (územní a druhové) ochrany přírody. Ty lze uplatnit také při případném přístupu a využívání přírodních, resp. genetických zdrojů ve smyslu Nagojského protokolu. Ustanovení § 5, 49 a 50 (obecné a zvláštní ochranné podmínky rostlin a živočichů) a § 54 (prokázání původu) částečně a nepřímo reflektují požadavky Protokolu na regulaci přístupu a jeho dokladování. Nejedná se však o právní úpravu, která by přímo a komplexně zohledňovala režim ABS. Spíše lze

¹³ AOPK ČR: Duhová ochrana, <http://www.ochranaprirody.cz/>.

konstatovat, že se ve stávajícím režimu podle ZOPK částečně projevuje také ochrana a udržitelné využívání genetické diverzity ve smyslu prvních dvou cílů CBD, její třetí cíl, tedy režim ABS a jeho provázání s prvními dvěma cíly, je zohledněn velmi nepřímo. V podmínkách ČR lze nicméně předpokládat, že genetické zdroje *in situ* nemají z pohledu implementace Protokolu zásadní význam, a že většina genetických zdrojů skutečné nebo potenciální hodnoty se nacházejí ve formě *ex situ*. Ze stávajícího právního režimu genetických zdrojů *in situ* nicméně vyplývá, že přístup k nim je volný. Nagojský protokol tuto možnost připouští, z jeho článku 6 ovšem plyne, že pokud stát zvolí tuto možnost, mělo by to být v zájmu zajištění právní jistoty výslovně upraveno. Nařízení řešení této otázky ponechává na členských státech (nevěnuje se jí). V kontextu úvah o využívání genetických zdrojů z volné přírody je třeba zmínit, že podle názoru Evropské komise nespadá taxonomický výzkum pod definici využívání genetických zdrojů, ovšem toliko za situace, kdy je využitelný pro účely taxonomie. Pokud by výstupy genetických studií prováděných v rámci taxonomie přinesly informace využitelné nad její rámec (např. pro vývoj nových produktů), spadal by takový výzkum pod definici využití. To je ostatně také v souladu s obecným vymezením pojmů a oblasti působnosti Protokolu podle jeho článků 2 a 3.

Činnost zoologických zahrad je regulována zejména zákonem č. 162/2003 Sb., o podmínkách provozování zoologických zahrad, ve znění pozdějších předpisů (zákon o zoologických zahradách) a zákonem č. 100/2004 Sb. o ochraně druhů volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin regulováním obchodu s nimi a dalších opatřeních k ochraně těchto druhů, ve znění pozdějších předpisů (zákon o obchodování s ohroženými druhy). Zákon o zoologických zahradách upravuje podmínky pro vydání licence k provozování zoologických zahrad, postup při vydávání licence, kontrolu nad dodržováním povinností plynoucích z tohoto zákona, základní podmínky pro poskytování dotací ze státního rozpočtu a jiných veřejných zdrojů provozovatelům zoologických zahrad a sankce za porušení povinností stanovených tímto zákonem. Zákon o obchodování s ohroženými druhy upravuje ochranu volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin, které jsou ohroženy na přežití, s cílem jejich zachování regulováním obchodu s nimi v souladu s Úmluvou o mezinárodním obchodu ohroženými druhy volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin (CITES) a právem EU, které upravuje dovoz a vývoz volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin, dovoz výrobků z kytovců, dovoz a uvádění na trh výrobků z tuleňů, používání nášlapných pastí, dovoz kožešin a dalšího zboží vyrobeného z kožešin. Zoologické zahrady jsou sdruženy do Unie českých a slovenských zoologických zahrad (UCSZOO), která je profesní organizací, zastupuje patnáct českých a čtyři slovenské zoologické zahrady. Cílem činnosti UCSZOO je napomáhat uplatňování poslání zoologických zahrad a jejich celkovému rozvoji, zvláště podporou vzájemné spolupráce, zpřístupňováním zahraničních zkušeností a mezinárodních kontaktů a společným působením na občanskou veřejnost a podnikatelské subjekty.¹⁴ Pokud jde o vymezení aktivit zoo v rámci řetězce uživatelů, soustředí se především na získávání genetických zdrojů z *in situ* podmínek a na konzervaci genetických zdrojů v podmínkách *ex situ*, edukaci a prezentace genetických zdrojů veřejnosti. Částečně je

---

¹⁴ UCSZOO: Poslání UCSZOO, <http://www.zoo.cz/poslani-ucszoo>.

také prováděn základní výzkum založený na využívání genetických zdrojů (taxonomie, určení základních genetických vlastností materiálu), to ovšem pouze s cílem podpory programů *ex situ*. Využívání genetických zdrojů se uplatňuje zejména v oblasti určování paternity, a to především u jedinců druhů, které jsou zařazeny do programů EEP (*European Endangered species Programmes*) koordinovaných Evropským sdružením zoo a akvárií (*European Association of Zoos and Aquaria*, EAZA), ale i vlastní výzkumné aktivity (např. zapojení ZOO Liberec do výzkumu určování paternity u ještěbů z volné přírody) a při určování poddruhové příslušnosti jedinců, které probíhá např. u rysů či šimpanzů. Zpracování výsledků probíhá v certifikovaných laboratořích či na pracovištích, které se na výzkumu podílejí (např. AV ČR, zahraniční i české univerzity). České zoologické zahrady získávají každoročně ze zahraničí pro své chovy řádově stovky zvířat a to především z *ex situ* chovů jiných zoologických zahrad (výměna, dar, zapůjčení, výjimečně i koupě), v drtivé většině v rámci země EU. Spíše výjimečně jsou zvířata získávána z institucí z třetích zemí (např. ptáci, sloni ze Srí Lanky) při dodržení zákonných požadavků (vývozní povolení, dovozní povolení, povolení CITES aj.). Některé zoo však získávají živočichy též z volné přírody při vlastních sběrových expedicích. Pro potřeby vybavení expozic (nikoli tedy ve smyslu využívání podle Protokolu) mohou být dále získávány i rostliny. Veškeré tyto aktivity však představují podporu rozvoje chovu *ex situ* za účelem zachování populací. Zoo poskytují živočichy nejen jiným zoologickým zahradám, ale i např. chovatelům. Podmínky CBD, resp. Protokolu se však v případě získávání či poskytování genetických zdrojů dosud neuplatňují. Z hlediska Nagojského protokolu a nařízení je relevantní toliko ustanovení § 4 odst. 2 zákona o zoologických zahradách, podle něhož žádost o licenci k provozování zoologických zahrady musí obsahovat také přehled o účasti ve výzkumu prospěšném pro ochranu druhů, informace o účasti na výměně informací týkajících se ochrany druhů a informace o způsobu vedení průběžných záznamů o kolekci volně žijících živočichů. Bližší podmínky zohledňující Protokol a nařízení v celé jejich šíři stanoveny nejsou.

Botanické zahrady jsou odborné instituce, které mají za cíl uchovávat vědecky dokumentované a vedené sbírky rostlin. Od jiných zahrad a parků se liší zejména v naplňování cílů stanovených Mezinárodní unií botanických zahrad. V roce 2005 byla založena Unie botanických zahrad ČR jako občanské sdružení osob a institucí, reprezentujících botanické zahrady, arboreta a významné botanické sbírky.¹⁵ Mezi hlavní činnosti botanických zahrad patří spolupráce s odbornými organizacemi zapojenými do vědecko-technické práce s genofondem rostlin, spolupráce s ostatními botanickými zahradami za účelem ochrany přírody, zpřístupnění veřejnosti především z důvodu jejího vzdělávání v oblasti ekologie a naplňování kulturních a rekreačních potřeb. Jejich aktivitami v rámci řetězce uživatelů jsou tedy konzervace genetických zdrojů v rámci *ex situ* kolekcí, edukace, prezentace sbírek veřejnosti, a dále základní výzkum na genetických zdrojích (taxonomie, určení základních genetických vlastností materiálu). Věnují se ale také sběru genetických zdrojů (tzv. bioprospectingu) *in situ*. Botanické zahrady využívají živé rostlinné genetické zdroje, tzn. celé rostliny nebo jejich části. Ty jsou dále využívány převážně k nekomerčním aktivitám, tzn. taxonomie, konzervace, prezentace

¹⁵ Blíže viz <http://www.ubzcr.cz>.

veřejnosti a edukační účely. Biochemické vlastnosti genetických zdrojů v rámci botanických zahrad v zásadě zjišťovány nejsou, výjimkou však mohou do určité míry být kolekce léčivých rostlin a bylin, kde je zjištění biochemických vlastností rostlin důležitým předpokladem pro jejich další (i komerční) využití. V rámci českých botanických zahrad dochází ročně řádově k tisícům transakcí s genetickými zdroji rostlin, z toho je zhruba polovina získávána ze zahraničí. Většina botanických zahrad nicméně neeviduje pohyb materiálu, a to především tam, kde zahrada slouží jako dárcce. Botanické zahrady získávají nové genetické zdroje různými způsoby, například na sběrových expedicích v zahraničí, nákupem nebo výměnou osiva a materiálu. Materiál je získáván ve většině případů pro účely, ke kterým jsou botanické zahrady zřízeny, pro komerční využití je to minimum, pro taxonomický výzkum poskytují zahrady vzorky bez omezení, pro šlechtění okrasných rostlin je zájem minimální. Vzorky poskytují botanické zahrady obvykle zdarma s podmínkou publikování zdroje. Řada botanických zahrad v EU (několik i mimo EU) je zapojena do systému IPEN (*The International Plant Exchange Network*),¹⁶ který byl vytvořen na základě požadavků vycházejících ze CBD a který byl přijat Konsorciem botanických zahrad v rámci EU již v roce 2001. Množství uživatelů systému IPEN od té doby stále narůstá, v současné době je zde zapojeno cca 150 BZ celosvětově, z čehož je cca 130 v EU. V ČR je jeho součástí pouze Botanická zahrada města Teplice. Uživatelé jsou v rámci tohoto systému povinni předem deklarovat přijetí standardizovaných pravidel (*IPEN Code of Conduct*).¹⁷ Celkem 14 botanických zahrad je zapojeno do nové jednotné databáze neprodučních rostlin nazvané Florius,¹⁸ jejímž správcem je Unie botanických zahrad ČR. Tato databáze slouží primárně k účelu vyhledávání rostlinného materiálu a má určitý další potenciál pro rozvoj, zejména co se týče certifikace kolekcí, nastavení standardů pro poskytování materiálu společně s informacemi o jeho původu, apod. Ne všechny zapojené zahrady ovšem databázi aktivně využívají. Kromě botanických zahrad se řada rostlinných genetických zdrojů nachází v soukromých sbírkách. Jejich definice je poměrně obtížná. Soukromých drobných pěstitelů je velké množství, přičemž mnozí jsou napojeni na zahrádkářskou a zahradnickou produkci. Botanické zahrady prakticky nemohou garantovat dodržování podmínek CBD v rámci soukromých sbírek. Soukromé sbírky rostlin většinou nejsou významně zapojeny do výměny rostlinného materiálu. Kromě edukačních účelů a prezentace veřejnosti slouží často také k ochraně určitých skupin druhů. Právní řád ČR neobsahuje předpis věnovaný výlučně botanickým zahradám, souvisejícími prameny práva jsou zejména zákon o ochraně přírody a krajiny a zákon o obchodování s ohroženými druhy, o nichž bylo pojednáno výše.

---

¹⁶ Podrobnější informace o IPEN lze najít na adrese <http://www.bgci.org/resource/ipen/>.

¹⁷ Ke stažení na <http://www.bgci.org/ourwork/Downloads/>.

¹⁸ Blíže viz <http://www.florius.cz>.